

ՄԻ ՇԱՐՔ ԲԱՐԲԱՌՆԵՐՈՒՄ ՈՒՑ ՎԵՐՋԱՎՈՐՈՒԹՅԱՆ ՏԱՐԱԾՈՒՄԸ
ՈՐՈՇԱԿԻ ԱՆԿԱՆՈՆ ԲԱՅԵՐԻ ՎՐԱ ԽՄԲԱՅԻՆ ՆՄԱՆՈՒԹՅԱՆ
ՄԿՋՐՈՒՆՔՈՎ

Բանալի բառեր – խմբային նմանության սկզբունքով, CVC հնչյունաշարակարգային կառուցվածքը, աորիստի հիմքը, բնութագրական հատկանիշներ, հիմքակազմ ածանց, և խոնարհման պարզ բայեր, պատճառական բայերի աորիստի թեական հիմք

Արևելահայ աշխարհաբարի պատճառական բայերի աորիստի (անցյալ կատարյալի) թեական հիմքը, ինչպես իրավացիորեն նկատել է Յ. Կարստը, առաջացել է մի խումբ բայերի եզակի հրամայականի ձևի և դրան համընկնող աորիստի հիմքի ձևաբանական հարաբերակցության համաբանությամբ, օր.՝ եզ. հրմ. *թո՛ղ, բե՛ր*, աոր. եզ. 1-ին դ. *թող-ի, բեր-ի*, և, ըստ այդմ, եզ. հրմ. *հեռացո՛ւր*, աոր. եզ. 1-ին դ. **հեռացուր-ի > հեռացր-ի*: Ի դեպ, ավելի վաղ՝ միջին հայերենում տեղի ունեցած նույնպիսի համաբանական գործընթացի արդյունք է նաև *դնե՛լ* բայի *դր-* աորիստի հիմքը (**դիր-ի > դր-ի*), որի համար հիմք է ծառայել եզ. հրմ. *դի՛ր* ձևը¹: Հայտնի է նաև, որ արևելահայ աշխարհաբարում պատճառական բայերի թեական հիմքը աոր. եզ. 3-րդ դ. ձևում սկզբնապես հանդես էր բերում *ուց* վերջավորություն (< գրբ. *ոյց* հիմքակազմ ածանցից՝ վերախմաստավորմամբ): Արդ, ուշագրավ է, որ Յ. Շրյոդերի «Արամեան լեզուին գանձ» (Ամստերդամ, 1711) աշխատության մեջ «քաղաքացիական հայերենի» (այն է՝ ժամանակի արևելահայ աշխարհաբարի) քերականական ուրվագծում պատճառական բայերի աոր. եզ. 3-րդ դ. համար նշվում է դեռևս միայն *ուց* վերջավորությունը (ավանդական *ոյց* գրությամբ)՝ գրաբարատիպ ցոյական և նոր՝ թեական հիմքով գուգաձև խոնարհմամբ, ինչպես՝ աոր. եզ. 1-ին դ. *մեծացուց-ի/մեծացր-ի*, եզ. 3-րդ դ. *մեծաց-ոյց/մեծացր-ոյց*, հոգ. 1-ին դ. *մեծացուց-ինք/մեծացր-ինք* և այլն²: Այն, որ տվյալ դեպքում *ոյց* գրությամբ արտահայտված է *ուց* վերջավորությունը, կասկածից վեր է, քանի որ արդեն միջին հայերենի շրջանում *ոյ > ու* հնչյունափոխությունն ավարտված իրողություն է եղել³:

¹ Տե՛ս **Karst J.**, Historische Grammatik des Kilikisch-Armenischen, Strassburg, 1901, S. 336, 315-317, § 371:

² Տե՛ս **Schröder J. J.**, Thesaurus Linguae Armenicae, Antiquae et Hodiernae (Արամեան լեզուին գանձ), Amstelodami, 1711, p. 317:

³ Տե՛ս Ակնարկներ միջին գրական հայերենի պատմության, հ. Ա., Երևան, 1972, էջ 102-103, նաև՝ **Karst J.**, նշվ. աշխ., էջ 25:

Հետագայում ռեական հիմքով պատճառական բայերի աորիստի *ուց* վերջավորությունը գրական արևելահայերենում և մի շարք բարբառներում է խոնարհման պարզ բայերի համաբանությամբ փոխարինվել է *եց* վերջավորությամբ (վերջինս էլ իր հերթին աորիստի *եց* հիմքակազմ ածանցի վերափոխմաստավորման արդյունք է): Արդեն XIX դարի 60-70-ական թթ. Մ. Պալասանյանը պատճառական բայերի եզ. 3-րդ դ. համար որպես հիմնական ձև տալիս է *եց* վերջավորությամբ ձևը (*հագգրեց*), իսկ *ուց* վերջավորությամբ տարբերակը (*հագգրուց*) իբրև ոչ հիմնական զուգաձև նշվում է փակագծում¹: Իսկ ահա XX դարի սկզբներին Մ. Աբեղյանը պատճառական բայերի աոր. եզ. 3-րդ դ. համար տալիս է միայն *եց* վերջավորությամբ ձևը (*գարմացրեց, փախցրեց*)²: Հետևաբար *ուց*-ով տարբերակը այդ ժամանակ արդեն կորցրել էր նույնիսկ ոչ հիմնական զուգաձևի կարգավիճակը և վերջնականապես դուրս մղվել գրական լեզվից:

Սակայն որոշ բարբառներում աորիստի ռեական հիմք ունեցող պատճառական բայերը եզ. 3-րդ դ. ձևում անխախտ պահպանել են վաղ շրջանի *ուց* (< գրբ. *ուց*) վերջավորությունը³: Բնականաբար տվյալ դեպքում նկատի չեն առնվում գրաբարատիպ ցոյական հիմքը պահպանած բարբառները⁴, որոնցում *ուց* (< գրբ. *ուց*)-ը չի վերափոխվել, այլ շարունակում է գործառել իբրև աորիստի հիմքակազմ ածանց: Իսկ ահա որոշ բարբառներում ռեական հիմքով պատճառական բայերի *ուց* վերջավորությունը ոչ միայն պահպանվել է որպես այդպիսին, այլև համաբանությամբ տարածվել մի խումբ անկանոն բայերի վրա: Բայց ուշագրավ է, որ *ուց* վերջավորության համաբանական ընդհանրացումը տեղի է ունեցել ընտրողաբար, այսինքն՝ տարածվել է միայն որոշակի անկանոն բայերի վրա: Այսպես, Լոռու խոսվածքում այն հանդես է գալիս միայն *տալ, դրնիլ/դրնել, բերիլ/բերել, թողալ* (< *թողուլ*) բայերի աոր. եզ. 3-րդ դ. ձևում (*տրվուց, դրրուց, բերուց, թողուց*), մինչդեռ *անիլ/անել* և *ասիլ/ասել* բայերի աոր. եզ. 3-րդ դ. ձևում առկա է *-ալ* վերջավորություն (*արալ, ասալ*)⁵: Շամշադին-Դիլիջանի խոսվածքում *ուց* վերջավոր-

¹ Տե՛ս **Պալասանյան Մ.**, Ընդհանուր տեսություն արևելեան նոր գրաուր լեզուի հայոց, Թիֆլիս, 1870, էջ 79, *նույնի՝* Քերականություն մայրենի լեզուի, Թիֆլիս, 1874, էջ 162:

² Տե՛ս **Աբեղյան Մ.**, Աշխարհաբարի քերականություն, Վաղարշապատ, 1906, էջ 109:

³ Տե՛ս **Ասատրյան Մ.**, Լոռու խոսվածքը, Երևան, 1968, էջ 138, **Մարգարյան Ալ.**, Գորիսի բարբառը, Երևան, 1975, էջ 207, 209, **Մեծունց Բ.**, Շամշադին-Դիլիջանի խոսվածքը, Երևան, 1989, էջ 90-92, **Բաղդամյան Ռ.**, Կոզենի բարբառը, Երևան, 1961, էջ 139-140:

⁴ Տե՛ս օրինակ՝ **Աճառյան Հ.**, Քննություն Պոլսահայ բարբառի, Երևան, 1941, էջ 144, *նույնի՝* Քննություն Վանի բարբառի, Երևան, 1952, էջ 180-182, **Դանիելյան Թ.**, Մալաթիայի բարբառը, Երևան, 1967, էջ 147:

⁵ Տե՛ս **Ասատրյան Մ.**, նշվ. աշխ., էջ 140-141: Թեև Մ. Ասատրյանը *թողալ* և *ասիլ/ասել* բայերը զարմանալիորեն չի նշում անկանոն բայերի շարքում, բայց հայրենի խոսվածքի անձնական իմացության հիման վրա մենք ահա տալիս ենք այդ երկու անկանոն բայերի աորիստի հարացույցը՝ *թողի, թողիր, թողուց, թողինք, թողիք, թողին* և *ասի, ասիր, ասավ, ասինք, ասիք, ասին*:

րութիւնը վկայված է *տալ, անիլ, պիրիլ, տրնիլ* անկանոն բայերի աորիստի հարացուցում, որտեղ այն զուգաձևություն է կազմում կա՛մ *ալ* վերջավորութեան, կա՛մ ավելի վաղ շրջանի նախահավելվածավոր ձևի հետ (հմմտ. *տալ - տրվուց/տուվուց/տրվալ/իրէտ, անիլ* (< *անեի*) - *արալ/արուց, պիրիլ* (< *բերել*) - *պիրուց, էպիր, տրնիլ* (< *դնել*) - *տրր՞վ/տրրուց*)¹, իսկ, օրինակ, Կոզենի բարբառում *ուց* վերջավորությունը հանդես է գալիս անկանոն բայերից միայն *տալ* բայի աոր. եզ. 3-րդ դ. ձևում՝ նախահավելվածավոր ձևին զուգահեռ (*ըրէտ/տրվուց*)²:

Ի դեպ, հայոց լեզվի պատմության և հայերեն բարբառների տվյալները վկայում են, որ աոր. եզ. 3-րդ դ. կրավորաձև *ալ* (> *ալ*) վերջավորությունը աշխարհաբարում սկզբնապես ընդհանուր է եղել անկանոն բայերի համար. միջին հայերենում կրավորական *վ* ածանցի առաջացման հետևանքով այն աստիճանաբար զրկվել է բուն կրավորական նշանակությունից և վաղ աշխարհաբարում համաբանությամբ տարածվել ներգործաձև խոնարհում և աորիստի արմատական հիմք ունեցող բայերի վրա՝ փոխարինելով աոր. եզ. 3-րդ դ. նախկին *է* նախահավելվածավոր կամ արմատական ձևին (իհարկե որոշ բարբառներում հինհայերենյան/միջինհայերենյան նախահավելվածավոր ձևը պահպանվել է համապատասխան հնչունափոխված տեսքով կա՛մ որպես եզ. 3-րդ դ. միակ ձև, կա՛մ որպես զուգաձև³), և այդպիսով՝ հարացուցի վերջավորությունից զուրկ միակ ձևը նույնպես օժտվել է դիմային վերջավորությամբ: Բայց դրա հետևանքով ձևավորվել է աորիստի յուրօրինակ անկանոն հարացույց՝ եզ. 3-րդ դեմքում կրավորաձև, իսկ մնացած բոլոր դեմքերում ներգործաձև վերջավորություններով⁴. հմմտ. *բերի, բերիր, բերալ, բերինք, բերիք, բերին, դրի, դրիր, դրալ, դրինք, դրիք, դրին, տվի, տվիր տվալ, տվինք, տվիք, տվին, զարկի, զարկիր, զարկալ, զարկինք, զարկիք զարկին* և այլն: Վաղաշխարհաբարյան այդ անկանոն հարացույցը անփոփոխ պահպանվել է գրական արևմտահայերենում⁵: Մինչդեռ արևելահայ աշխարհաբարում *ալ* վերջավորությանը զուգահեռ աոր. եզ. 3-րդ դ. նոր ձև է ստեղծվել՝ *եց* վերջավորությամբ, որով լեզուն փորձել է հարացուցի մյուս դեմքերի համաբանությամբ եզ. 3-րդ դ. ձևին նույնպես ներգործաձև վերջավորություն տալ և դրանով իսկ՝ անկանոն (ոչ լիարժեք ներգործաձև) հարացույցը դարձնել կանոնավոր ներգործաձև⁶: Իհարկե այդ փոփոխությունը միան-

¹ Տե՛ս **Մեծունց Բ.**, նշվ. աշխ., էջ 101-107:

² Տե՛ս **Բաղրամյան Ռ.**, նշվ. աշխ., էջ 151:

³ Տե՛ս օրինակ՝ **Մուրադյան Մ.**, Շատախի բարբառը, Երևան, 1962, էջ 147-150, **Աճառյան Հ.**, Քննություն Համլենի բարբառի, Երևան, 1947, էջ 133-137, **Բաղրամյան Ռ.**, նշվ. աշխ., էջ 149-151:

⁴ Տե՛ս **Karst J.**, նշվ. աշխ., էջ 324:

⁵ Տե՛ս **Այտընեան Ա.**, Քննական քերականութիւն աշխարհաբար կամ արդի հայերեն լեզուի, Վիեննա, 1866, մաս (2-րդ)՝ Քերականութիւն արդի հայերեն լեզուի, էջ 66-67:

⁶ Տե՛ս **Karst J.**, նշվ. աշխ., էջ 325:

գամից չի կատարվել. օրինակ, գրական արևելահայերենում անկանոն բայերի առ. եզ. 3-րդ դ. ձևում *-ալ/-եց* զուգաձևությունը ընդհանուր առմամբ պահպանվել է մինչև XX դարի սկզբները: Մյուս կողմից՝ արևելահայ աշխարհաբարում եզ. 3-րդ դեմքի ձևի հիման վրա աորիստի ցոյական հիմքով զուգաձևեր են կազմվել նաև մյուս դեմքերի համար, որով սկիզբ է դրվել անկանոն բայերի աորիստի *արմատական/ցոյական* զուգաձև խոնարհմանը՝ *բերի, բերիր բերաւ, բերինք, բերիք, բերին և բերեցի, բերեցիր, բերեց, բերեցինք, բերեցիք, բերեցին և այլն*¹:

Գրական արևելահայերենի հետագա զարգացման ընթացքում ցոյական ձևերը ի վերջո հաղթող են դուրս եկել, այնպես որ *բերել, անել, դնել, թողնել (< գրք. թողուլ), տալ, զարկել (< գրք. զարկանել)* բայերի աորիստի արմատական/ցոյական *բերի/բերեցի, արի/արեցի, դրի/դրեցի, թողի/թողեցի, տվի/տվեցի, զարկի/զարկեցի* զուգաձևերից արդի գրական լեզվի կանոնիկ ձևեր են ցոյական տարբերակները, իսկ արմատական ձևերը բնորոշ են խոսակցական լեզվին²: Նկատենք, որ *ասել* բայը նույնպես արդի արևելահայերենում և մի շարք բարբառներում աորիստում արմատական/ցոյական զուգաձևություն է հանդես բերում՝ *ասի/ասացի (/ասեցի)*, սակայն, ի տարբերություն վերը բերված մյուս անկանոն բայերի, *ասել* բայի դեպքում պատմականորեն նախնականը եղել է ցոյական հիմքը: Իսկ *ասի, ասիր, ասինք...* ձևերի արմատական հիմքը առաջացել է զուտ հնչյունափոխական ճանապարհով. միջին հայերենում աորիստի ցոյական եռավանկ ձևերում (*ասացի, ասացեր, ասացաք, ասացեք/իք, ասացին*) միջնավանկի *ա* ձայնավորը օրինաչափորեն ընկել է (հմմտ. մ. հայ. *ասցի, ասցաք, ասցին* ձևերը³), իսկ հետագայում, ինչպես կարելի է ենթադրել Քյարքյանջի բարբառում վկայված *ասցի/ասսի, ասցիր/ասսիր, ասցինք/ասսինք...* զուգաձևերից⁴, տեղի է ունեցել *սց > սս > ս* առնամանական հնչյունափոխություն և պարզեցում:

Գրական արևելահայերենում ցոյական ձևերի կողմից արմատական ձևերի աստիճանաբար դուրսմղման գործընթացը պատմականորեն սկսվել է եզ. 3-րդ դ. ձևից: Այսպես, Մ. Պալասանյանը անկանոն բայերի *արմատական/ցոյական* զուգաձև խոնարհման առիթով գրում է. «Թէն անցեալ կատարեալի երկու ձևն էլ անխտիր վարվում են, բայց աւելի սովորական է առաջին (այն է՝ արմատական հիմքով – *Ս. Ա.*) ձևը, միայն եզ. 3-րդ դեմքում *եց* վերջաւո-

¹ Բերված ձևերի համար տե՛ս **Պալասանեան Մ.**, Ընդհանուր տեսություն..., էջ 91-94, **Աբեղեան Մ.**, Աշխարհաբարի քերականություն, էջ 121-124:

² Տե՛ս **Ավետիսյան Յու.**, Տեղաշարժեր արդի գրական հայերենում, Երևան, 2011, էջ 57-59՝ աղյուսակներով հանդերձ, **Ավետիսյան Յու.**, **Թեյյան Լ.**, **Մարգարյան Լ.**, **Ավետիսյան Լ.**, Ուղեցույց հայոց լեզվի, գիրք Ա, Երևան, 2017, էջ 191, **Աբաջյան Ա.**, Տեղաշարժեր արդի հայերենի անկանոն բայերի համակարգում // Կրթությունը և գիտությունը Արցախում, հուլիս-դեկտեմբեր, 2014, 3-4, էջ 59-60:

³ Տե՛ս **Karst J.**, նշվ. աշխ., էջ 319, նաև՝ էջ 41-42:

⁴ Բերված ձևերի համար տե՛ս **Բաղրամյան Ռ.**, Շամախիի բարբառը, Երևան, 1964, էջ 166:

րութեամբ. *բերի, բերիր, բերեց. բերինք*, և այլն: *Դրի, դրիր, դրեց. դրինք*, և այլն: *Տուի, տուիր, տուեց. տուինք*, և այլն»¹: Արդ, մեջբերված հատվածից կարելի է գրական արևելահայերենի պատմության տեսանկյունից կարևոր երկու հետևություն անել. **ա)** XIX դարի 60-70-ական թթ. դեռևս ավելի ընդունված, կանոնիկ էին համարվում անկանոն բայերի աորիստի արմատական ձևերը, **բ)** բայց միննույն ժամանակ արմատական աորիստի հարացույցում արդեն եզ. 3-րդ դ. –*ալ/* վերջավորությամբ ձևը ցոյական հարացույցի –*եց* վերջավորությամբ ձևով փոխարինելու միտում էր նկատվում:

Այդուհանդերձ, անկանոն բայերի աոր. եզ. 3-րդ դ. –*ալ/–եց* զուգաձևությունը, ինչպես վերը նշվեց, գրական արևելահայերենում հիմնականում պահպանվել է մինչև XX դարի սկզբները², իսկ որոշ բայերի դեպքում՝ ընդհուպ մինչև նույն դարի առաջին տասնամյակները³: Բայց արդեն XX դարի 50-ական թթ. սկզբներին Շ. Բարսեղյանը նշված անկանոն բայերի աորիստի արմատական հարացույցի եզ. 3-րդ դ. համար որպես ընդունելի, կանոնիկ ձև տալիս է *եց* վերջավորությամբ տարբերակը (ինչպես՝ *զարկի, զարկիր, զարկեց...*, *բերի, բերիր, բերեց...*, *դրի, դրիր, դրեց...*, *թողի, թողիր, թողեց...*): Իսկ որոշ բայերի դեպքում զուգահեռաբար փակագծում նշվող *ալ/* վերջավորությամբ տարբերակը (*բերալ, դրալ, թողալ*) բնորոշվում է որպես հնացած ձև⁴: Հատկանշական է, որ նույնիսկ խոսակցական լեզվում, որտեղ անկանոն բայերի *արմատական/ցոյական* զուգաձևությունը ընդհանուր առմամբ այժմ էլ դեռ շարունակվում է, և ավելի նախապատվություն է տրվում արմատական ձևերին (ի տարբերություն գրական լեզվի), եզ. 3-րդ դ. ձևը որպես կանոն կազմվում է –*եց* վերջավորությամբ, մինչդեռ –*ալ/*-ով տարբերակը ընդհանուր առմամբ չի գործածվում⁵: Իսկ գրական լեզվում անկանոն բայերի աորիստի արմատական հարացույցի աստիճանաբար դուրսմղման և ցոյական ձևերի տարածման ու կանոնիկացման միտումը դեռևս XX դարի 30-ական թթ. սկզբին արձանագրել է Մ. Աբեղյանը. անկանոն բայերի *արմատական/ցոյական* զուգաձևերը տալիս նա հաճախ ուղղակիորեն նշում է ցոյական ձևերի նախընտրելիության կամ գոնե դրա ընդհանուր միտումի մասին «բայց ավելի՝ ...», «բայց արդեն ավելի՝ ...» բնորոշումներով⁶:

¹ Պալասանեան Ս., Ընդհանուր տեսություն..., էջ 93-94:

² Հմմտ. Աբեղյան Մ., Աշխարհաբարի քերականություն, էջ 121-124:

³ Հմմտ. Աբեղյան Մ., Հայոց լեզվի տեսություն, Երևան, 1965 [1931], էջ 332:

⁴ Տե՛ս Բարսեղյան Շ., Արդի հայերենի բայի և խոնարհման տեսություն, Երևան, 1953, էջ 303-304, 307-308:

⁵ Տե՛ս օրինակ՝ Աբրահամյան Ս., Ժամանակակից գրական հայերեն, Երևան, 1981, էջ 225-227, Ղարազույյան Թ., Ակնարկներ ժամանակակից հայերեն խոսակցական լեզվի // Ժամանակակից հայերեն խոսակցական լեզուն, Երևան, 1981, էջ 97, Ավետիսյան Յու., նշվ. աշխ., էջ 57-59:

⁶ Տե՛ս Աբեղյան Մ., Հայոց լեզվի տեսություն..., էջ 332:

Ինչ վերաբերում է նշված անկանոն բայերի աորիստի հարացույցի բարբառային դրսևորումներին, ընդհանուր առմամբ նկատելի է չորս հիմնական տիպի զարգացում. **ա)** մի շարք բարբառներ գրական արևմտահայերենի նման պահպանել են վաղաշխարհաբարյան ոչ լիովին ներգործաձև և արմատական հիմքով խոնարհման տիպը¹, **բ)** այլ բարբառներում վկայված է դարձյալ գերազանցապես արմատական հիմքով, բայց լիովին ներգործաձև հարացույց: Ընդ որում՝ աոր. եզ. 3-րդ դեմքում կա՛մ պահպանվել է հինհայերենյան/միջինհայերենյան նախահավելվածավոր ձևը², կա՛մ էլ վաղաշխարհաբարյան *ալ*-ը փոխարինվել է *եց* վերջավորությամբ³, **գ)** մի խումբ բարբառներում էլ *արմատական/ցոյական* զուգաձև հիմքով և լիովին ներգործաձև խոնարհում է առկա, թեև արմատական հարացույցի ցոյականացումը հաճախ ոչ բոլոր անկանոն բայերի դեպքում է տեղի ունեցել լիակատար⁴, **դ)** իսկ որոշ բարբառներում արմատական հարացույցը փոխարինվել է ցոյականով, այսինքն՝ տեղի է ունեցել լիակատար ցոյականացում՝ ներգործաձև խոնարհման տիպի պահպանմամբ⁵:

Ինչպես վերը տեսանք, արմատական աորիստի վաղաշխարհաբարյան ոչ լիովին ներգործաձև հարացույցի հետագա համաբանական կանոնավորումը հիմնականում ընթացել է հարացույցի լիակատար ներգործաձևացման ճանապարհով, այսինքն՝ հարացույցի միակ կրավորաձև *ալ* վերջավորությունը փոխարինվել է ներգործաձև *եց* վերջավորությամբ: Սակայն մի շարք բարբառներում որոշ անկանոն բայերի հարացույցում համաբանական համահարթեցումը կատարվել է եզ. 3-րդ դ. *ալ* վերջավորությամբ ձևի հիման վրա, և ըստ այդմ տեղի է ունեցել նախկին ոչ լիովին ներգործաձև հարացույցի կրավորաձևացում (օր.՝ Շամշադին-Դիլիջանի խոսվածքում՝ *պիրիլ* (< *բերել*) և *տրնիլ* (< *դնել*) բայերի դեպքում⁶): Երբեմն էլ կրավորաձևացման գործընթացն ընդգրկել է տվյալ բայի միայն եզակի թվի ձևերը,

¹ Տե՛ս **Աճառյան Հ.**, Քննություն Պոլսահայ..., էջ 131-133, **Դանիելյան Թ.**, Մալաթիայի բարբառը..., էջ 150-152, **Կոստանդյան Ղ.**, Երզնկայի բարբառը, Երևան, 1979, էջ 116: Իսկ, օրինակ, Համշենի բարբառում եզ. 3-րդ դ. *ալ* վերջավորությամբ ձևին զուգահեռ պահպանվել է նաև հինհայերենյան/միջինհայերենյան նախահավելվածավոր ձևը: Տե՛ս **Աճառյան Հ.**, Քննություն Համշենի..., էջ 133-137: Մինչդեռ Նոր Նախիջևանի և Կարնո բարբառներում դարձյալ արմատական հիմքով և ներգործաձև հարացույցի աոր. եզ. 3-րդ դ. ձևում ըստ բայերի հանդես է գալիս կա՛մ *ալ*, կա՛մ *եց* վերջավորությունը: Տե՛ս **Աճառեան Հ.**, Քննություն Նոր-Նախիջևանի (Խրիմի) բարբառի, Երևան, 1925, էջ 273-277, 281-282, **Մկրտչյան Հ.**, Կարնո բարբառը, Երևան, 1952, էջ 85-86:

² Տե՛ս օրինակ՝ **Սուրադյան Մ.**, Շատախի բարբառը..., էջ 147-149:

³ Տե՛ս օրինակ՝ **Ասատրյան Մ.**, Ուրմիայի (Խոյի) բարբառը, Երևան, 1962, էջ 131, 133-134:

⁴ Հմմտ. **Մադաթյան Ք.**, Ալաշկերտի խոսվածքը (Ապարան-Արագածի տարածք), Երևան, 1985, էջ 134, 136:

⁵ Հմմտ. **Լուսենց Ա. Ղ.**, Արեշի բարբառը, Երևան, 1982, էջ 121-123, **Հանեյան Ա.**, Տիգրանակերտի բարբառը, Երևան, 1978, էջ 131-132:

⁶ Համապատասխան ձևերի համար տե՛ս **Մեծունց Բ.**, նշվ. աշխ., էջ 105, 107:

իսկ հոգնակիում պահպանվել է ներգործածն խոնարհումը (օր.՝ Բուրդուրի բարբառում՝ *պիրիլ* բայի դեպքում. հմմտ. *պերա, պերար, պիրավ, պիրինք, պիրիք, պիրին՝*): Բայց անկանոն բայերի աորիստի հարացույցը առավել խայտաբղետ պատկեր է ներկայացնում Գորիսի բարբառում: Այսպես, *անէլ* բայը միաժամանակ հանդես է բերում արմատական հիմքով վաղաշխարհաբարյան ոչ լիովին ներգործածն (*ըրի, ըրիր, ըրավ...*) և ցոյական հիմքով լիակատար ներգործածն խոնարհում (*ըրէցի, ըրէցիր, արէց...*), *պիրէլ* (< *բերել*) բայը՝ միայն արմատական հիմքով *ներգործածն/կրավորածն* խոնարհում (*պերի/պիր՞, պերիր/պիր՞ր, պերը/պիր՞վ...*), *տինէլ* (< *դնել*) բայը՝ միայն արմատական հիմքով կրավորածն խոնարհում (*տիր՞, տիր՞ր, տիր՞վ...*), իսկ *տալ* բային բնորոշ են ն՝ *արմատական/ցոյական*, ն՝ *ներգործածն/կրավորածն* խոնարհումային զուգաձևություններ (*տըվի/տըվա* (*/տըվէցի*), *տըվիր/տըվար* (*/տըվէցիր*), *տըվավ* (*/տըվէց*)...)²:

Ինչ վերաբերում է անկանոն բայերի աոր. եզ. 3-րդ դ. ձևին, ինչպես վերը տեսանք, արդի երկու գրական լեզուներում և բարբառների մեծ մասում իբրև աոր. եզ. 3-րդ դ. վերջավորություն հանդես է գալիս կա՛մ *ալ*-ը, կա՛մ *էց*-ը: Իսկ մի շարք բարբառներում պահպանվել են աոր. եզ. 3-րդ դ. հինհայերենյան/միջինհայերենյան նախահավելվածավոր ձևի համապատասխան հնչյունական արտացոլումները: Բայց առավել ուշագրավը և առաջին հայացքից անսպասելին պատճառական բայերի *ուց* վերջավորության առկայությունն է որոշ բարբառներում մի խումբ անկանոն բայերի աոր. եզ. 3-րդ դ. ձևում: Հետագոտողները լավագույն դեպքում պարզապես նշում են, որ անկանոն բայերը *ուց* վերջավորությունը ձեռք են բերել պատճառական բայերի համաբանությամբ³, բայց սովորաբար չի բացատրվում, թե կոնկրետ ինչպե՛ս և ձևաբանական-համաբանական ի՛նչ հարաբերակցության հիման վրա է *ուց* վերջավորությունը ներթափանցել անկանոն բայերի աորիստի հարացույց:

Մեր կարծիքով, նշված համաբանական-ձևաբանական գործընթացը տեղի է ունեցել խմբային նմանության (family resemblance) սկզբունքի համաձայն: Բանն այն է, որ խոսողների գիտակցության մեջ իրական աշխարհի առարկաների և երևույթների կարգադասումը (categorization) մեծ մասամբ իրականացվում է խմբային նմանության սկզբունքով: Վերջինիս էությունն այն է, որ տվյալ կարգախմբի (category) բոլոր անդամները անհրաժեշտաբար չեն բնութագրվում ճիշտ նույն քանակությամբ ընդհանուր հատկանիշների ամբողջությամբ, այլ անդամներից մեկը, որն օժտված է այդ կարգախմբի հա-

¹ Բերված ձևերի համար տե՛ս **Մկրտչյան Ն.**, Բուրդուրի բարբառը, Երևան, 1971, էջ 155:

² Բերված ձևերի համար տե՛ս **Մարգարյան Ալ.**, Գորիսի բարբառը..., էջ 217-219:

³ Տե՛ս օրինակ՝ **Մեծունց Բ.**, նշվ. աշխ., էջ 78, ծան.: Մինչդեռ Մ. Ասատրյանը Լոռու խոսվածքը, իսկ Ռ. Բաղրամյանը Կոզենի բարբառը դիտարկելիս ընդամենը արձանագրում են *ուց* վերջավորության առկայության փաստը: Տե՛ս **Ասատրյան Մ.**, Լոռու խոսվածքը..., էջ 29, նաև՝ էջ 138, 141, **Բաղրամյան Ռ.**, Կոզենի բարբառը..., էջ 151, նաև՝ էջ 139-140:

մար տիպական բոլոր կամ հնարավորինս առավել քանակությամբ հատկանիշներով, առանցքային դիրք է գրավում կարգախմբում: Իսկ մյուս անդամները կարող են ունենալ բացակայող առանձին հատկանիշներ հիմնական անդամի (prototype) համեմատությամբ և, ըստ այդմ, այս կամ այն չափով եզրային դիրք զբաղեցնել կարգախմբի ներսում: Կարևորն այն է, որ անդամներից յուրաքանչյուրն ունենա առնվազն մեկ ընդհանուր հատկանիշ նույն կարգախմբի մեկ այլ անդամի հետ AB, BC, CD, DE սկզբունքով, որի շնորհիվ կարգախմբի բոլոր անդամները միասին կազմում են խմբային նմանության շղթա¹: Հայտնի է նաև, որ խոսողների գիտակցության մեջ քերականական ձևերի կարգադասումը նույնպես շատ հաճախ կատարվում է խմբային նմանության սկզբունքով², և որ ձևաբանական-համաբանական փոփոխությունները լեզվական երևույթների մտածական արտացոլումների կարգադասման մեջ կատարվող փոփոխություններ և տեղաշարժեր են ներկայացնում³:

Արդ, կարծում ենք՝ որոշ բարբառներում մի շարք անկանոն բայերի առբ. եզ. 3-րդ դ. ձևում *ուց* վերջավորության առկայությունը նույնպես հեշտությամբ բացատրվում է խմբային նմանության սկզբունքով: Նախ դիտարկենք Լոռու խոսվածքի տվյալները, որտեղ պատկերն ավելի անաղարտ է: Նկատենք, որ Լոռու խոսվածքում, ինչպես և արդի գրական արևելահայերենում, պատճառական բայերի մեջ կան այնպիսիները, որոնց վանկակառուցվածքային առանձնահատկություններով պայմանավորված՝ առիստի ձևերի

–*գրի*, –*գրիր*... հնչյունակապակցությունները արտասանվում են *ը* ձայնավորով՝ –*գըրի*,

–*գըրիր*...⁴. հմմտ. *հաքցընիլ/ել*, առբ. *հաքցըրի*, *կոռցընիլ/ել*, առբ. *կոռցըրի*, *փախցընիլ/ել*, առբ. *փախցըրի*, *թըռցընիլ/ել*, առբ. *թըռցըրի*, *հասցընիլ/ել*, առբ. *հասցըրի* և այլն: Ըստ այդմ՝ *դընիլ/դընել* բայը առբ. *դըրի*, *դըրիր*... ձևերի հիման վրա խմբային նմանության սկզբունքով զուգորդվել է հիշյալ պատճառական բայերի հետ՝ որպես խոնարհման վերջավորություններին անմիջապես նախորդող հիմքային մասի զգալիորեն նման հնչյունաշարակարգային կառուցվածք (phonotactic structure) ունեցող բայ, և պատճառական բայերի համաբանությամբ ստացել առբ. եզ. 3-րդ դ. *ուց* վերջավորությունը: Այդ առումով ուշագրավ է, որ *դընիլ/դընել* բայի եզակի հրամայականի ձևը նույն-

¹ Տե՛ս **Eleanor Rosch, Carolyn B. Mervis**, Family Resemblances: Studies in the Internal Structure of Categories // “Cognitive Psychology” 7, 1975, p. 573-605, **Eleanor Rosch**, Principles of Categorization // **Collins A., Smith E. E.** (eds.), Readings in Cognitive Science: A Perspective from Psychology and Artificial Intelligence, San Mateo, California, 1988, p. 316 և հաջ.:

² Տե՛ս օրինակ՝ **Bybee J.**, Frequency of Use and the Organization of Language, Oxford University Press, 2007, ch. 6, p. 127-147:

³ Տե՛ս **Bybee J., Beckner C.**, Language Use, Cognitive Processes and Linguistic Change // **Bowern C., Evans B.** (eds.), The Routledge Handbook of Historical Linguistics, London and New York, 2015, p. 505-507:

⁴ Տե՛ս **Ասատրյան Մ.**, Լոռու խոսվածքը..., էջ 137-138:

պէս պատճառական բայերի հետևողությամբ կազմվում է *ու* վերջավորությամբ՝ *դի՛* (< *դի՛ր*) ձևին զուգահեռ (եգ. հրմ. *դի՛/դըրո՛ւ*, հոգ. հրմ. *դըրէ՛ք*)¹: Մյուս կողմից, *դընհի/դընէլ* բայի առբ. *դըրի, դըրիր, դըրուց...* հարացույցն էլ իր հերթին խմբային նմանության սկզբունքով նոր կարգախումբ է ձևավորել՝ հանդես գալով որպէս տվյալ կարգախմբի հիմնական անդամ: Վերջինիս հետ կարգախմբի անդամներից յուրաքանչյուրն ունի որոշակի համընկնող հատկանիշներ, թէև բոլոր անդամները չունեն ճիշտ նույն քանակությամբ և նույնպիսի ընդհանուր հատկանիշներ: Այսպէս, *տըվի* ձևը *դըրի* ձևի հետ ունի երեք համընկնող հատկանիշ՝ աորիստի հիմքի միավանկությունը, արմատական *ը* ձայնավորի առկայությունը և աորիստի հիմքի CVC (այն է՝ *բաղաձայն+ձայնավոր+բաղաձայն*) հնչյունաշարակարգային կառուցվածքը: *Բերի* ձևը *դըրի* ձևի հետ ունի դարձյալ երեք համընկնող հատկանիշ՝ աորիստի հիմքի միավանկությունը, աորիստի հիմքի CVC հնչյունաշարակարգային կառուցվածքը և հիմքի վերջնահնչյուն *ը* բաղաձայնի առկայությունը: Մյուս կողմից, տվյալ կարգախմբի ներսում *բերի* և *տըվի* ձևերի առկայության շնորհիվ խոսողները բնականաբար պետք է հետևություն անեին, որ այդ կարգախմբի բայը կարող է պարունակել ոչ միայն *ը*, այլև մեկ ուրիշ ձայնավոր, և որ իբրև բայահիմքի վերջնահնչյուն կարող է հանդես գալ նաև *ը*-ից տարբեր մեկ այլ բաղաձայն: Անշուշտ, խոսողների գիտակցության մեջ հիշյալ քերականական ձևերի հնչյունաշարակարգային կառուցվածքի այդ կերպ ըմբռնման և վերլուծության շնորհիվ է հնարավոր դարձել առբ. *թողի, թողիր...* հարացույցը նույնպէս ներառել տվյալ կարգախմբի մեջ, որը հիմնական անդամի (այն է՝ *դըրի, դըրիր...* հարացույցի) հետ ունի ընդամենը համընկնող երկու անդամ՝ աորիստի հիմքի միավանկությունը և CVC հնչյունաշարակարգային կառուցվածքը, ուստի համեմատաբար ավելի եզրային դիրք է գրավում կարգախմբում, քան *բերի, բերիր...* և *տըվի, տըվիր...* հարացույցները: Միննույն ժամանակ *թողի* ձևը աորիստի արմատական *ը* ձայնավորից տարբեր մեկ այլ ձայնավորի առկայությամբ զուգորդվում է *բերի*, իսկ աորիստի հիմքի վերջնահնչյուն *ը*-ից տարբեր մեկ այլ բաղաձայնի առկայությամբ՝ *տըվի* ձևերի հետ: Դրանով իսկ՝ բերված բոլոր չորս անկանոն բայերի աորիստի ձևերը միասին կազմում են խմբային նմանության շղթա, որում ներառված բայերի աորիստի բայահիմքը բնութագրվում է երկու առավել ընդհանրական հատկանիշով՝ միավանկությամբ և CVC հնչյունաշարակարգային կառուցվածքով: Ընդ որում՝ թե՛ աորիստի հիմքի միավանկությունը և թե՛ CVC հնչյունաշարակարգային կառուցվածքը Լոռու խոսվածքում խոսող-

¹ Թեև Մ. Ասատրյանը որպէս *դընհի/դընէլ* բայի եզակի հրամայական նշում է միայն *դի՛ր* ձևը (տե՛ս **Ասատրյան Մ.**, Լոռու խոսվածքը..., էջ 141), բայց հաստատապէս կարող ենք ասել, որ գոնե Ալավերդի քաղաքում և շրջակա գյուղերում, որտեղ անցել է մեր մանկությունը և պատանեկությունը, *դընհի/դընէլ* բայը եզակի հրամայականի ձևում *դի՛/դըրո՛ւ* զուգահեռություն է հանդես բերում:

ների կողմից ընկալվել են որպես չափազանց կարևոր բնութագրական հատկանիշներ տվյալ կարգախմբի համար: Այդ պատճառով էլ, օրինակ, VC (այն է՝ *ձայնավոր+բաղաձայն*) հնչյունաշարակարգային կառուցվածք ունեցող *անիլ/անել* և *ասիլ/ասել* բայերը չեն կարողացել միանալ այս կարգախմբին և *ուց* վերջավորություն ստանալ (հմմտ. առբ. *ասավ* և *արավ* ձևերը):

Անշուշտ Շամշադին-Դիլիջանի խոսվածքում ևս առբ. եզ. 3-րդ դ. *ուց* վերջավորությունը անկանոն բայերի վրա տարածվել է խմբային նմանության սկզբունքով: Սակայն Լոռու խոսվածքի համեմատությամբ այստեղ տարբերությունն այն է, որ տվյալ կարգախմբի բայերի առիստի հնչյունաշարակարգային կառուցվածքի ըմբռնումը որոշակի ընդլայնման է ենթարկվել, որը հնարավորություն է տվել շարքի մեջ ներառել նաև VC (*ձայնավոր+բաղաձայն*) հնչյունաշարակարգային կառուցվածք ունեցող նոր անդամ (հմմտ. *անիլ*, առբ. եզ. 3-րդ դ. *արավ/արուց*): Բացի այդ, հետագա նորանոր համաբանական փոփոխությունները հաճախ մթազնել են սկզբնական դրությունը, որը համեմատաբար լավ պահպանվել է միայն *տալ* և *անիլ* բայերի առիստի հարացույցում. հմմտ. *տըվի, տըվիր, տըվուց/տուվուց/տըվավ/իրէտ, տըվինք, տըվիք, տըվին* և *արի, արիր, արավ/արուց, արինք, արիք, արին*: Մինչդեռ *պիրիլ* և *տընիլ* բայերի առիստի հարացույցը, եզ. 3-րդ դ. *ուց* վերջավորություն ստանալով հանդերձ, նախկին *ավ* վերջավորության հիման վրա կրավորաձևացման է ենթարկվել. հմմտ. *պիրա, պիրար, պիրուց/էպիր, պիրանք, պիրաք, պիրան* և *տըրնի, տըրնիր, տըրնիվ/տըրուց, տըրննք, տըրնք, տըրնն*¹: Կարծում ենք՝ կասկած չի կարող լինել, որ *ուց* վերջավորությունը *պիրիլ* և *տընիլ* բայերի առիստի հարացույց է ներթափանցել դեռևս ներգործաձև խոնարհման պարագայում: Այն, որ հարացույցի կրավորաձևացումից հետո վերջինս այլևս չէր կարող *ուց* վերջավորություն ստանալ, ակնհայտ երևում է *ուտիլ* և *տանիլ* բայերի առիստի հարացույցից, որոնք թեև առիստի հիմքի հնչյունաշարակարգային կառուցվածքի տեսանկյունից լիովին բավարարում են տվյալ կարգախմբի պահանջները, այդուհանդերձ *ուց* վերջավորություն չեն ստացել, քանի որ ի սկզբանե ունեցել են առիստի կրավորաձև հարացույց՝ *կերա, կերար, կերավ, կերանք, կերաք, կերան* և *տարա, տարար, տարավ, տարանք, տարաք, տարանք*²: Ուստի պետք է ենթադրել, որ *պիրիլ* բայը նույնպես առբ. եզ. 3-րդ դ. ձևում սկզբնապես *ավ* վերջավորությամբ ձև է ունեցել (նախահավելվածավոր *էպիր* ձևին գուցահեռ), որը *ուց* վերջավորության ներթափանցումից հետո էլ դեռ շարունակել է գործառել մի որոշ

¹ Բերված ձևերի համար տե՛ս **Մեծունց Բ.**, նշվ. աշխ., էջ 101-107: Ի դեպ, *ուց* վերջավորություն ունեցող անկանոն բայերի կարգախմբի հնչյունաշարակարգային կառուցվածքի նույնպիսի ընդլայնում տեղի է ունեցել նաև Աշտարակի խոսվածքում, ինչպես կարելի է ենթադրել առբ. եզ. 3-րդ դ. *արուց, բերուց, տվուց, դրուց* ձևերից, որոնց համար տե՛ս **Ասատրյան Մ.**, Լոռու խոսվածքը..., էջ 29:

² Բերված ձևերի համար տե՛ս **Մեծունց Բ.**, նշվ. աշխ., էջ 103, 106:

Ժամանակահատված՝ համաբանական հիմք ծառայելով ներգործաձև հարացույցի կրավորաձևացման համար, իսկ հետագայում *պիրուց/էպիր* զուգաձևերի կողմից դուրս մղվել հարացույցից: Մյուս կողմից, անշուշտ հավանական է, որ Շամշադին-Դիլիջանի խոսվածքում նույնպես առք. եզ. 3-րդ դ. ձևում *ուց* վերջավորությունն ունեցող բայերի կարգախմբի ձևավորման հարցում առանցքային դեր է խաղացել դարձյալ *տընիլ* բայի աորիստի հարացույցը՝ իր սկզբնական ներգործաձև խոնարհմամբ՝ *տըրի, տըրիր...*, քանի որ վերջինիս աորիստի հիմքը հնչյունաշարակարգային կառուցվածքով համեմատաբար ամենամոտն է պատճառական բայերի աորիստի հիմքին: Մանավանդ, որ Շամշադին-Դիլիջանի խոսվածքում անխտիր բոլոր պատճառական բայերի աորիստի ձևերում *-գրի, -գրիր...* հնչյունակապակցությունները միշտ արտասանվում են *ը* ձայնավորով՝ *-գըրի, -գըրիր...*¹: Այդուհանդերձ չպետք է թերագնահատել նաև *տըվի, տըվիր...* աորիստի հարացույցի հնարավոր դերը տվյալ կարգախմբի ձևավորման հարցում, եթե հաշվի առնենք, որ, օրինակ, Կոզենի բարբառում, ինչպես վերը նշվեց, անկանոն բայերից միայն *տալ* բայն է պատճառական բայերի համաբանությամբ առք. եզ. 3-րդ դ. ձևում ստացել *ուց* վերջավորությունը (*տըվուց*): Անշուշտ դրա պատճառն այն է, որ տվյալ համաբանական գործընթացը այս դեպքում չի ընդհանրացել և ընդգրկել համանման հնչյունաշարակարգային կառուցվածք ունեցող բոլոր անկանոն բայերը: Բայց դա միևնույն ժամանակ ցույց է տալիս նաև, որ սկզբունքորեն աորիստի հիմքի ԸրԸ (այն է՝ *բաղաձայն + ը ձայնավոր + բաղաձայն*) հնչյունաշարակարգային կառուցվածքն ինքնին արդեն լիովին բավարար է, որպեսզի տվյալ բայը խմբային նմանության սկզբունքով զուգորդվի պատճառական բայերի աորիստի հարացույցի հետ և համապատասխան համաբանական փոփոխության ենթարկվի: Ուստի կարծում ենք՝ Լոռու, Շամշադին-Դիլիջանի և Աշտարակի խոսվածքներում ևս *տըվի, տըվիր...* հարացույցը (*դըրի, դըրիր...* հարացույցին զուգահեռ) կարող է զգալի դեր խաղացած լինել *ուց* վերջավորությամբ անկանոն բայերի կարգախմբի ձևավորման հարցում:

Այսպիսով՝ արևելահայերեն և արևմտահայերեն գրական լեզուների և հայերեն բարբառների վերը բերված տվյալների քննությունից ակնհայտ երևում է, որ անկանոն բայերի աորիստի վաղաշխարհաբարյան ոչ լիովին ներգործաձև հարացույցը հետագայում գրական արևելահայերենում և բարբառների մի մասում ենթարկվել է համաբանական համահարթեցման և համաբանական ընդլայնման գործընթացների համատեղ ազդեցությանը: Ընդհանուր առմամբ նկատելի է փոփոխության երեք հիմնական միտում. **ա)** արմատական հարացույցի ցոյականացում եզ. 3-րդ դ. *եց* վերջավորությամբ ձևի հիման վրա, **բ)** ոչ լիովին ներգործաձև հարացույցի կանոնավորում լիա-

¹ Տե՛ս **Մեծունց Բ.**, նշվ. աշխ., էջ 89:

կատար ներգործաձևացման ճանապարհով, որի ժամանակ կա՛մ պահպանվել է հարացույցի ընդհանուր արմատական բնույթը, կա՛մ տեղի է ունեցել ցոյականացում, **զ** հարացույցի կանոնավորում եզ. 3-րդ դ. *ալ* վերջավորությամբ ձևի հիման վրա կրավորաձևացման ճանապարհով՝ հարացույցի արմատական բնույթի պահպանմամբ: Իհարկե նշված երեք միտումները ունեցել են դրսևորման տարբեր աստիճան ոչ միայն տարբեր բարբառներում, այլև երբեմն նույն բարբառի առանձին անկանոն բայերի դեպքում, այսինքն՝ գործել են ոչ լիակատար կերպով: Իսկ առկա զուգաձևությունները մասամբ այդ տարբեր միտումների մրցակցային պայքարի, մասամբ էլ նրանց համատեղ գործողության արդյունք են: Մյուս կողմից, գրական արևմտահայերենում և մի խումբ բարբառներում աորիստի վաղաշխարհաբարյան հարացույցը պահպանվել է անփոփոխ: Ինչ վերաբերում է անկանոն բայերի աոր. եզ. 3-րդ դ. ձևին, արդի երկու գրական լեզուներում և բարբառների մեծ մասում իբրև աոր. եզ. 3-րդ դ. վերջավորություն հանդես է գալիս կա՛մ *ալ*-ը, կա՛մ *եց*-ը: Մինչդեռ մի շարք բարբառներում պահպանվել են աոր. եզ. 3-րդ դ. հինհայերենյան/միջինհայերենյան նախահավելվածավոր ձևի համապատասխան հնչյունական արտացոլումները: Իսկ որոշ բարբառներում պատճառական բայերի համաբանությամբ *ուց* վերջավորությունը ներթափանցել է որոշակի անկանոն բայերի աորիստի հարացույց խմբային նմանության սկզբունքով: Ընդ որում՝ թեև աոր. *ուց* վերջավորություն ունեցող անկանոն բայերի կարգախմբի հիմնական անդամը եղել է աոր. *դրի, դրիր... հարացույցը, բայց տըվի, տըվիր... հարացույցը* նույնպես ամենայն հավանականությամբ զգալի դեր է խաղացել տվյալ կարգախմբի ձևավորման հարցում: Մյուս կողմից, ի տարբերություն Լոռու խոսվածքի՝ Շամշադին-Դիլիջանի և Աշտարակի խոսվածքներում խոսողների գիտակցության մեջ տվյալ կարգախմբի բայերի աորիստի հիմքի հնչյունաշարակարգային կառուցվածքի կադապարը որոշակի ընդլայնման է ենթարկվել՝ CVC >> (C)VC, որը հնարավորություն է տվել խմբի մեջ ներառել նաև VC (*ձայնավոր+բաղաձայն*) հնչյունաշարակարգային կառուցվածք ունեցող նոր անդամ:

Саргис Аветян – Распространение окончания *ուց* на определенные нерегулярные глаголы в некоторых диалектах по принципу группового сходства

В статье аргументируется, что аналогическое распространение окончания аориста *ուց* каузативных глаголов на определенные нерегулярные глаголы (ср. аористные формы *դրուց, տըվուց, բերուց, թողուց*) в некоторых армянских диалектах можно объяснить принципом группового сходства (family resemblance). В частности, аористная основа глагола *դրնել* благодаря большому сходству своей фонотактической структуры с конечной (суффиксальной) частью каузативных глаголов сыграла решающую роль при образовании данного класса нерегулярных глаголов, тем самым послужив прототипом внутри группы. В лорийском говоре как односложность, так и фонотактическая структура CVC аористной основы воспринимались говорящими как две равно важные критериальные

характеристики, определяющие принадлежность к данному классу. Поэтому глаголам *անիլ/անել* и *սսիլ/սսել*, имеющим фонотактическую структуру VC, не удалось присоединиться к данной группе и принять окончание *ուց*. Однако в шамшадин-дилижанском и аштаракском говорах данный класс расширялся дальше благодаря тому, что фонотактическая структура VC тоже стала допустимой (ср. аористные формы *ար-ի, ար-իր, ար-ուց...*).

Sargis Avetyan – *The Extension of the Ending ՈՒՑ to Certain Irregular Verbs in Some Dialects by the Principle of Family Resemblance*

It is argued in the paper that the analogical extension of the aorist ending *-ուց* of causative verbs to certain irregular verbs in some Armenian dialects (cf. the aorist forms *ղըրուց, տըրուց, բերուց, թողուց*) can be accounted for by the principle of family resemblance. Specifically, the aorist stem of the verb *ղընել* due to its phonotactic structure being highly similar to that of the final (suffixal) part of causative verbs (cf. *ղըր-ի, ղըր-իր...* and *հաս-ցըր-ի, հաս-ցըր-իր...*), has played a pivotal role in the formation of this class of irregular verbs, thereby serving as the prototype within the group. In the subdialect of Lori both the monosyllabicity and phonotactic structure CVC of the aorist stem have been conceived of as two equally important criterial features by speakers in determining the class membership. That is why the verbs *անիլ/անել* and *սսիլ/սսել*, as having phonotactic structure VC, have failed to join the class and acquire the ending *ուց*. However, the class has been expanded further in the subdialects of Shamshadin-Dilijan and Ashtarak due to the fact that the phonotactic structure VC also became permittable (cf. the aorist forms *ար-ի, ար-իր, ար-ուց...*).

Ներկայացվել է 18.12.2019

Գրախոսվել է 04.12.2019

Ընդունվել է տպագրության 10.03.2020